

ПРАВАТА НА ДЕЦАТА ОТ УЯЗВИМИ ГРУПИ – СЪВРЕМЕННИ СОЦИАЛНО-ПРАВНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА В БЪЛГАРИЯ

Цецка Коларова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Основната цел на настоящата разработка е теоретично да се разграничат съвременните уязвими социални групи в България, в чийто начин на живот се крие реална или потенциална опасност за правата на децата в тях. Проследява се закрилата на правата на децата в страната през последните 20 години, диференцират се социално-правните проблеми и предизвикателства пред уязвимите групи деца и пред децата от уязвимите групи семейства и се предлагат за тях изпълними обществени решения.

Keywords: children's groups in risk, groups of families in risk, problems and challenges

Вместо увод

През 2012 година световната общественост отбелязва 70 години от гибелта на Януш Корчак и отдава почит на неговото дело, за да потърси най-светлите ориентирни към извечните нравствени ценности, да изрази най-съкровен стремеж към непреходната същност на хуманността и да се преклони пред най-истинните устои на човешкия дух. Погледнат от дистанцията на времето, животът на Януш Корчак е устойчив, рутинен, ежедневен труд за подкрепа на най-слабите в обществото – децата от уязвими социални групи. Направеният от него осъзнат *избор* през онзи август на страшната 1942 година е безмълвен подвиг, лишен от показност и парадност. Собствената саможертва е върховен израз на почтеност, морал и всеотдайност, а избраният път към смъртта всъщност е възхвала на човешината.

В съвременните условия достойно за името на Януш Корчак е да се разискват актуалните проблеми на днешните деца, да се търсят обществени алтернативи и да се посочват решения на свързаните с тях социално-правни предизвикателства.

Обща представа за закрилата на правата на децата в България

Общата представа за закрилата на правата на децата в страната може да се пресъздаде само ако се говори за нея през призмата на общия контекст на развитието на обществените отношения и политическите процеси през последните 20 години.

През първото десетилетие след демократичните промени, стартирали от края на 1989 г., в България израсна поколение деца, за които не се полагаха практически никакви (или само фиктивни) грижи от страна на държавата, въпреки че още през 1991 г. страната е ратифицирала Конвенцията за правата на детето. В този период в страната няма ток, в магазините няма храна, няма дори мляко за бебетата, улични и домашни кучета разкъсват няколко деца, а доайените на педагогиката „модерно“ вменияват в публичното пространство, че училището няма възпитателни функции и проблемите на децата са проблеми само на техните родители. Същото това поколение, когато е в училищна възраст, понася и трагедиите в „Индиго“ (2001 г.) и в Лим (2004 г.), които взривяват българското общество. (Днес децата от този период вече са пълнолетни, много от тях са родители...).

След близо 10 години хаотична безпътица и във връзка с преговорите за присъединяване на България към ЕС, през 2000 г. в нашата страна се приема Законът за закрила на детето. Оттогава до днес, през изтеклите 12 години, се полагат немалко усилия за осъществяване на националната закрила на детето и в това отношение *има редица успехи*:

- съществува национално законодателство за закрила на детето, което е в унисон с Конвенцията за правата на детето (КПД);

- създава се система от национални органи по закрила на детето, която днес активно функционира;

- приета е като политически документ идеята за създаването на национална стратегия за единна национална политика по закрилата на правата на детето;

- стартира и продължава процесът на т. нар. деинституционализация за извеждане на децата от социалните институции и значително намаляване на броя на деца в институции;

- законодателството по правата на детето оказва влияние върху останалите нормативни документи в страната – така през 2009 г. се приема нов Семейен кодекс, в който са налице съгласувани текстове със Закона за закрила на детето и Конвенцията на ООН за правата на детето и др.

Наред с постиженията съществуват още много *нерешени проблеми* във връзка с правата на децата, които са сериозни предизвикателства за обществото:

- Днес е налице друга крайност – проблематиката за правата на детето се пре-експонира и всички (!) се занимават със закрила на децата. По неофициални данни в България в момента има около 3000 неправителствени организации, работещи по правата на детето, което за една страна от около 7 милиона души е прекомерно...

- По отношение на правата на децата обикновено се вдига много шум и се влага много страст, но се работи формално (непълноценно).

- Системата на закрила на детето е почти бюрократизирана – време е тя да изживее вече „детските си болести“ и да се превърне в по-ефективна, с

не толкова много правомощия „на хартия“, повече финансирана, с по-голяма устойчивост на работните места, а не с прекомерно текучество на кадри, с не толкова много писмена работа. Време е в този сектор да навлязат предимно специалисти с висше образование в тази сфера.

– Системата за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните оперира с остаряла терминология, липсват алтернативни прогностични изследвания как успешно да се замени остарелият модел и се предлагат форми, които няма да удовлетворяват обществените очаквания за справедливост.

– Социалните услуги за деца от уязвими групи са недоразвити в страната. Самата система на социалните услуги е нестабилна, основана е на проектно и общинско финансиране и администриране, което води до нестабилност и разочарование у хората, които ги ползват.

– Недоказан е успехът на приемната грижа в страната.

– На този етап са трудно разрешими проблемите, свързани с изоставяне на деца в институции при живи и здрави биологични родители, както и проблемите за отпадането от училище.

– Появиха се и нови проблеми – израсна поколение на „spoiled children“ – „разглезени деца“, които смятат, че всичко е позволено. Станаха факт бомбени заплахи към училища, зад които стоят ученици.

Проблемите на правата на децата от уязвими социални групи като обем са доста сериозна част от тази нарисувана в црих обща картина на закрилата на децата в страната.

Понятието „деца от уязвими групи“ е сравнително ново – няма законов регламент на уязвимите социални групи (и респективно – на децата от уязвими социални групи). Но има утвърдено друго сродно понятие – „дете в риск“. Според мен двата термина не са равнозначни. Понятието „деца от уязвими групи“ е по-широко и включва в себе си понятието „деца в риск“.

Според в § 1. , т.11, б. „г“ от допълнителните разпоредби на Закона за закрила на детето „дете в риск“ е „дете:

а) чиито родители са починали, неизвестни, лишени от родителски права или чиито родителски права са ограничени, или детето е останало без тяхната грижа;

б) което е жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация или всякакво друго нехуманно или унизително отношение или наказание във или извън семейството си;

в) за което съществува опасност от увреждане на неговото физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие;

г) което страда от увреждания, както и от трудно лечими заболявания, констатирани от специалист;

д) за което съществува риск от отпадане от училище или което е отпаднало от училище“.

Днес, като предизвикателства пред българското общество, стоят проблемите и затрудненията на децата в риск – на уязвимите групи деца.

Уязвими групи деца – социално-правни предизвикателства

Изхождайки както от законовата дефиниция, така и от обществената реалност в страната, е възможно да се разграничат различни уязвими групи деца. Като първа такава група могат да се определят *децата, които са настанени в специализирани институции*. Изследвания в европейските страни от края на 90-те години на миналия век показват, че най-голям брой изоставени деца в социални институции има в България и в Румъния. Но едва през 2003 г. у нас стартира процес на реинтеграция на деца, оставени в институции при живи и здрави биологични родители. А през 2006 г. се приема и утвърждава от Министерския съвет концепция за деинституционализация – закриване – на специализираните домове за деца. Предприемат се промени в Закона за социално подпомагане, които дават приоритет на развитието на социални услуги в общността като алтернатива на институционализацията. В контекста на реформата се разгръща многофункционална мрежа от социални услуги в общността.

Стартираният процес на деинституционализация резонира върху потребността от реструктуриране, подобряване и усъвършенстване на социалните услуги. Разширява се спектърът на тяхното предлагане в общността, чрез което да се създават условия за равен достъп и възможности за развитие на децата (както и на хората с увреждания). На много места се осъществява реформа за преобразуване на съществуващите институции в преходни, защитени или наблюдавани жилища, които да осигуряват условия, близки до семейната среда.

За съжаление, тези процеси невинаги са успешни, често поради некомпетентност на социалните работници, които трябва да ги реализират. Трябва да се работи още много за усъвършенстване на квалификацията на назначените социални работници, много от тях са само със средно образование.

Едновременно с това в страната се осъществява процес и за повишаване на качеството на институционалните грижи чрез подобряване на качеството на живот на хората, които се ползват от тях. Пристъпи се към закриване на специализирани институции, които не отговарят на установените критерии и стандарти. За други се препоръча намаляване на капацитета, с цел осигуряване на нормални битови условия. Приемат се стъпки по посока на увеличаване на финансовите средства за издръжка и осъвременяване на обзавеждането и оборудването в специализираните институции.

В работата с уязвимите групи има множество предизвикателства, които произтичат от самите деца, техните семейства, качеството на институционалната грижа, отношенията на децата от институциите с хората от населеното място, в което е ситуиран социалният дом. Ситуацията на децата от тези групи се усложнява от следните съществуващи фактори:

- почти пълната раздяла с биологичните родители;
- неефективен възпитателно-образователен процес;

– липсата на достатъчно средства, предвидени от държавата за издръжката на децата;

– липсата на достатъчно средства, предвидени от държавата за по-добро заплащане на работещите в системата.

Решения за децата от специализираните институции могат да бъдат нови форми на социални услуги, които е възможно да се предоставят и като част от вътрешноинституционалната дейност, но и чрез извънинституционално съдействие. Реинтегрирането на децата в биологичните им семейства може да намери подкрепа в развитие на социални услуги за тези цели.

Като втора уязвима група могат да се определят *децата, жертви на насиллие*. Съгласно чл.10 от Закон за закрила на детето всяко дете има право на закрила за нормалното си физическо, умствено, нравствено и социално развитие, като не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, имуществено състояние, религия, образование и убеждения или наличие на увреждане. Общата закрила е конкретизирана в чл.11 на Закона като закрила срещу насиллие, което практически се изразява в забрана за:

– въвличане в дейности, неблагоприятни за неговото физическо, психическо, нравствено и образователно развитие;

– нарушаване на неговото достойнство чрез методи на възпитание, физическо, психическо или друго насиллие и форми на въздействие, противоречащи на неговите интереси;

– използване за просия, проституция, разпространяване на порнографски материали и получаване на неправомерни материални доходи, както и сексуално насиллие;

– въвличане в политически, религиозни и синдикални дейности (чл.11 Закон за закрила на детето).

Според Закона всичко това е насиллие: от нарушаващите достойнството методи на възпитание през сексуалното насиллие до въвличането на деца в политически, религиозни и синдикални дейности. Някои от тези деяния (например сексуалното насиллие) са трудно доказуеми дори при възрастните, а при децата това е още по-трудно.

Други деяния са толкова разпространени (например обидата или „само един шамар“ като „възпитателни“ способности), че все още се приемат от широки слоеве на българското общество като съвсем резонни и дори правомерни. Насилието над децата е факт не само когато те са жертви, но и когато са свидетели на насиллие. Насиллие над и сред децата в България има и в семейството, и в училищния двор, и на улицата, и в средата на връстниците. Факт е, че има много изследвания на насиллието, но срещу него не се предлагат социални услуги в общността.

Трети вид деяния засягат определени общности. Например детските ромски бракове между деца по договореност между семействата се възприемат като „еле-

мент от ромската култура“ и „специфика на ромската етническа общност“. Не се работи достатъчно с ромите по превенция и санкция на съвместното съжителство с непълнолетни и предотвратяване на ранната бременност, както и за предотвратяване на изоставянето на деца, родени от деца, в социални институции. Неправителственият сектор осъществява множество проекти в още по-голямо множество организации за работа с ромите. Съществуват и някои постижения, но на практика липсва система от социални услуги в ромската общност.

Трета уязвима група са *децата, жертви на трафик*. Трафикът на хора е „робството“ на ХХІ век, съчетаващо в себе си насилие и престъпно посегателство над основните, „естествените“ човешки права и свободи. То е организирана престъпност с висока финансова стойност. За размерите на страната ни не са малко случаите на безвъзвратно изчезнали деца и млади хора. Типичен е казусът на излъганото младо момиче с обещание за работа и щастлив семеен живот, а след това подложено на побой и поругателство, продадено за проституция. За съжаление в редица градове в страната често самите непълнолетни момичета избират пътя на проституцията, а оттам лесно стават и обект на трафика на хора...

За цели села в България съществува публична тайна за продажбите на неродени деца от бременни майки, които пътуват в чужбина само за да родят и да продадат бебетата си. Вече са известни и множество случаи, когато деца се извеждат в чужбина, за да бъдат принуждавани да крадат или да проституират. А когато деца – жертви на трафик, са заловени от международните служби за сигурност и са върнати в страната, често те отново попадат в средата на роднини или близки, които търгуват с тях.

Във връзка с всички разгледани уязвими групи деца може да се обобщи, че днес в нашата страна е все още предизвикателство да се спазват два вида права на детето – правото на закрила на личността на детето и правото на тайна на информацията. Правото на закрила на личността на детето се урежда съгласно чл. 11а., ал. 1 от Закон за закрила на детето, според който *„сведения и данни за дете не се разгласяват без съгласието на неговите родители или законни представители“*. В чл. 11а, ал. 3 дори се посочва, че *„когато детето е навършило 14 години, се взема и неговото съгласие за разгласяване на сведения и данни“*. Правото на тайна на информацията пък е регламентирано в чл.16 от Закон за закрила на детето и гласи, че *„всички сведения, получени в административни или съдебни производства, засягащи детето, не могат да бъдат разгласявани без съгласието на родителите или законните представители, а ако детето е навършило 10-годишна възраст – и без негово съгласие“*.

У нас съществуват много случаи, когато тези права на детето, и особено на детето в уязвима ситуация, не се спазват преди всичко от медиите в страната. С цел да повишат рейтинга или продаваемостта на продукта те често нарушават тези права на детето и разпоредбите на закона. Сериозно предизвикателство пред нашето общество е да се запази конфиденциалност, когато става дума за

деца (разбираме физически лица до навършване на 18-годишна възраст, съгласно чл. 2 от Закон за закрила на детето). Предизвикателство е и проявата на нетърпимост и отговорното поведение (реакция) в тези ситуации – щом медиите не изпълняват правилно гражданските си функции, нека обществото да им даде урок по възпитание, като не става потребител на такъв тип продукти.

Четвърта уязвима група са *децата на родители, работещи в чужбина – т.нар. скайп (skype)-отгледани деца*. За този контингент деца не се пише. За техните проблеми говорят учителите, а общественото мнение се намесва, когато лошият резултат вече е налице: зависимост от дрога, проблемно поведение, често и смъртни случаи... Когато собствените им родители заминават на работа в чужбина, децата се отглеждат от роднини или близки, но социалните служби нямат право да се намесват пряко. Зловредна за развитието на децата е комбинацията от практическа липса на родителски контрол – от една страна, а от друга – по-високи финансови възможности на разположение.

На този етап дирекция „Социално подпомагане“ не работи с тези деца, с техните семейства или с лицата, които се грижат за тях. Няма и развити социални услуги. Не е сложно узаконяването на предложението всеки родител, който заминава да работи в чужбина и оставя детето си в България при близки, да подписва декларация на кого предоставя настояните или попечителските правомощия за периода, в който ще отсъства. Това разумно предложение все още е само е обект на дискусии на различни форуми.

Обособена уязвима група са *децата на самотни или разведени родители*. Няма коректна информация за броя на децата, които се отглеждат и възпитават от един родител. По време на бракоразводните дела децата се превръщат в „инструмент за отмъщение“ или в „разменна монета“. Крайният резултат е страдание на детето. Ако след това то остане да живее при роднини или близки – най-често при баба и дядо, проблемите могат да станат още по-сериозни. В повечето случаи децата не получават социална подкрепа за преодоляване на психологическата травма от раздялата на родителите. Едва когато душевните поражения станат видими (занижена мотивация за учене, бягства от училище, промяна в обичайното поведение към приятелите, близките и роднините и др.), някои от децата получават помощ (най-често от класния ръководител или училищния психолог), но много деца просто „тръгват по лош път“, игнорирани от всички. Предизвикателство е при тези случаи да се използват социалните услуги, които могат да окажат сериозна подкрепа на децата, на техните родители и близки, изпаднали в подобни ситуации.

Специфична уязвима група са и *децата, настанени в приемно семейство или друга алтернативна грижа в семейна среда*. Приемната грижа сама по себе си е алтернатива, но не е най-доброто предписание за живота на едно дете. От световната практика е известно, че никак не са малобройни нарушенията над правата на деца, които са в приемни семейства. В нашата страна приемната гри-

жа е законово регламентирана и легална мярка, но не и практически утвърдена социална форма за закрила на детето. Предизвикателствата при тази група са свързани с предоставяне на допълнителна подкрепа за приемните семейства.

Уязвима група са и *децата с увреждания, които живеят със своите семейства*. Днес все по-малко са родителите, които изоставят своите деца с увреждания непосредствено след раждането в социална институция. Съображения за това „какво ще кажат хората, щом съм родител на дете с увреждания“, вече не са на дневен ред в нашето общество. Но съществуващите предизвикателства не са малко и имат разнороден характер – те са обективни, субективни и специфични.

Като пример за обективните предизвикателства може да се посочи недостигът на средствата, определени с нормативни документи, в помощ на тези семейства. Получава се така, че всички семейни доходи се разходват за лечение, лекарства, процедури за рехабилитация, като при това най-често единият родител не работи, за да обслужва болното си дете.

Трудно и недостатъчно в социален план се работи и по посока на интегрирането на детето с увреждания. Не е достатъчна работата с родителите, които считат себе си за единствени „закрилници“ на болното дете, не приемат потребността му от общуване с връстници, не разбират ролята на социалните услуги в общността, а понякога не могат да ги ползват. Животът в тези семейства е труден – понякога от изтощение родителите изпадат в депресия, отказват дори да се грижат за себе си. Често майката остава да се грижи сама за детето с увреждания, а бащата ги изоставя, уморен от избрания начин на живот в семейство с дете с увреждания.

Нерешени субективни проблеми при работата с деца с увреждания, живеещи със своите семейства, често се откриват както у родителите, така и у социалните работници, които предоставят социални услуги. Най-често срещаните грешки са прояви или на дистанцираност от детето, или отказ от контрол, или свръхконтрол. В първия случай детето се чувства като странно същество, за което се полагат грижи с погнуса, с раздражение или по друг неприемлив начин. То живее потиснато и самотно. Във втория случай детето изгражда убеденост, че на него всичко му е разрешено и правилата за поведение не се отнасят за него. В третия случай родителят (социалният работник) изгражда собствено поведение на свръхопека и закрила, която се изразява в: дезинфекция на всичко, до което се докосва детето; извършване на всичко вместо детето; недопускане на контакти с други хора, „за да не го обидят“, „да не го заразят“ или „за да не се умори“. Хипертрофията на грижата за детето не дава възможност то да формира качества като самостоятелност, борбеност и виталност и това оцелява неговото развитие.

Сред субективните предизвикателства стои все още съществуващият предразсъдък, че родителите са виновни за увреждането на детето. Той е проява на традиционни схващания, които трудно се променят.

Решенията за тези деца се търсят по посока на равен шанс, достъпна среда, възможности за транспорт, съдействие от страна на образователните и здравните институции, установките на специалистите от тези сфери към проблемите на детето с увреждания, отношението на останалите хора и т.н. Социалният подход все още е „само на хартия“. Надделява традиционното, „медицинското“ мислене за лица „в норма“ и „извън норма“ и увреждането все още не се приема като фактическо различно състояние, което иска промяна на социалната среда, разбираана в най-широк смисъл.

Специфичен проблем за тази уязвима група е рискът децата с увреждания да бъдат изоставени от своите родители. Той е най-реален или непосредствено след раждането на дете с установено увреждане, или когато семействата са уморени психически и материално изнемогват. Тогава родителите вземат решението да оставят детето с увреждане в социална институция и да продължат да живеят без него. Такива семейства се нуждаят от специална подкрепа в момента на решаване.

Като уязвима група могат да се определят *децата с девиантно поведение*. Необходимо е да се оказва подкрепа за работа с деца с девиантно и делинквентно поведение от страна на социалните служби.

В повечето случаи тези „страшни“ деца не са имали късмет да имат добри, умни и образовани родители, поради което имат възпитателни дефицити, за които често не могат да бъдат отговорни. Нерядко провокиращ фактор за тяхното лошо поведение са самите родители – безработни, криминално проявени, отдадени на някакъв тип зависимост и т.н. Не са малко и случаите, когато асоциалното поведение е резултат от приятелско влияние, без децата да разбират или да предвиждат последиците от действията си.

Системата за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните има своите традиции и успехи у нас. Могат да се използват и добри практики от други страни (включване в спортни, трудови, творчески и други дейности, организирани на територията на общността). Предизвикателството е в това, да се създадат иновативни структури за подкрепа на работата на МКБППМН, на ДПС, на обществените възпитатели, на училищните ръководства, на самите семейства на „проблемните“ деца и да се окаже съдействие за постигане на по-голяма ефективност при:

- социална работа, извършвана от специалисти;
- социална работа, извършвана от други млади хора, но под компетентно ръководство;
- образователно-възпитателна и чисто просветна дейност;
- включване в активностите и живота на общността;
- създаване на мотивация за учене и стремеж към ценността „образование“;
- поставяне на разнообразни отговорности и задължения в бита;
- осъществяване на самите възпитателни мерки по чл.13 от ЗБППМН и т.н.

Сериозен, но слабо дискутиран в публичното пространство социален проблем е, че по неофициални данни почти половината от децата с асоциално поведение са осиновени деца. Сякаш обществените усилия са насочени към това, детето да има семейна среда. По закон социалният работник наблюдава семейството в рамките на 2 години след осиновяването. Но реалните проблеми с девиантното поведение се появяват доста по-късно, някъде преди или по време на пубертета. Въпросът е много сериозен. Осиновяващото семейство има нужда от по-продължителна социална подкрепа – например 5 години. За целта е необходима промяна на закона. Вероятно тогава и проблемите, свързани с осиновените деца с противообществено поведение, чувствително ще намалеят и като цяло ще се облекчи работата с този контингент.

Значима по обем група оформят и *отпадналите от училище* деца (до навършване на 16-годишна възраст). Предизвикателството в случая е разгръщането на превенция и оказване на съдействие на училищата за преодоляване на преждевременното отпадане на ученици. По неофициални данни към момента в България има над 30 000 млади хора до 16 години, отпаднали от училище, които практически са неграмотни и много слабо социализирани. Те са сериозно предизвикателство за българското общество. Възможните решения следва да се търсят в допълнителното ограмотяване и получаването на професионална квалификация.

Деца от уязвими групи семейства – социално-правни предизвикателства

По-широкото разбиране на понятието „*деца от уязвими групи*“ би следвало да включва и *децата от различни контингенти на рисково семейство*. Разглеждано като социална институция, семейството притежава най-добрите възможности за създаване, отглеждане и възпитание на деца, за емоционално-психическа опора на своите членове, за управление на общите финансови средства в интерес на най-необходимото и т.н. Наличието на дефицити в семейното функциониране винаги води до дестабилизиране на семейството, а това респективно се превръща в основание за детерминиране на т.нар. „семейства в социален риск“. Всички те се нуждаят от социална подкрепа, а *децата в тези уязвими групи семейства (дори и да не принадлежат към вече изброените уязвими групи) са реално или потенциално в рискова ситуация. Предизвикателството по отношение на правата на децата от уязвими социални групи изисква законодателно да се детерминират семействата в социален риск и българското общество отговорно да поеме тяхната закрила с цел превенция и подкрепа.*

Като обособена уязвима група се определят *непълните семейства (с един родител)*. Това са семействата на разведени родители, на разделили се родители след фактическо безбрачно съжителство, на самотните майки (бащи), на овдовели съпрузи, на самотен или останал сам осиновител и т.н. Очевидно,

всички отговорности по отглеждането и възпитанието на детето (децата) и по издръжката на семейството падат върху един човек. В случаите, когато този родител има проблеми със здравето или с работата, товарът изглежда непосилен. Предизвикателството в случая е да се предоставят различни варианти за социална подкрепа на непълните семейства – почасово гледане на деца в техния дом, ангажиране на свободното време на децата в общността, подпомагане и контрол над децата в подготовката на уроците за следващия учебен ден и т.н.

Би могло да се означат като уязвима група и *многодетните семейства (с 5 и повече деца)*. Факт е, че тези семейства често изпитват големи затруднения във финансов, организационен, възпитателно-образователен и във всеки друг аспект на човешкото битие. Предизвикателството тук е да се окаже подкрепа на многодетните семейства в общността чрез предоставяне на разнообразни социални услуги.

Като уязвима група се определят и *семействата на лица с увреждания*. Случаите, когато в семейството има дете с увреждане, се диференцират от тези на семейства на зрели лица с увреждания поради специалната закрила на децата. Независимо от възрастта на човека с увреждане, неговото семейство винаги е уязвимо и се нуждае от социална подкрепа с различни решения.

Уязвима група са и *семействата с членове със здравни проблеми*. Независимо че може да няма увреждания, хроничното или перманентното боледуване на човек от семейството е сериозен проблем в личен и обществен план, особено в условията на „недовършена здравна реформа“, която се провежда вече около 20 години и краят ѝ не се вижда. Предизвикателството в случая е да се съдейства на семействата с болни хора чрез различни социални услуги за рехабилитация, възстановяване и укрепване и закаляване на тяхното здраве, консултиране и т.н.

Уязвима група представляват и *семействата на безработните* (социалните проблеми са по-сериозни при двама безработни съпрузи). Предизвикателството тук е да се развият социалните услуги, да се предложат психическа, юридическа, консултантска и други видове помощ, от които се нуждаят безработните и техните семейства, с цел те да преодолеят стреса, дезориентацията, безперспективността, дори суицидността, пред които са изправени в такъв труден за тях момент.

Уязвима обществена група са и *бездомните (семейства)*. Превенцията на явлениято „бездомност“ включва набор от социални услуги, свързани с прехранването, предоставянето на временен подслон, здравна помощ при кризисни случаи, съдействието за намиране на работа, преквалификация за нова работа, консултиране и подкрепа за намиране на жилище, интегриране в общността с цел уседналост на бездомните и др.

Самото преброяване на бездомните хора и семейства в България и прецизирането на регионите, в които се концентрират, също е предизвикателство за социалното подпомагане. Нито една институция в страната не знае броя на бездомните хора, нито се интересува как оцеляват дори и през зимата...

Факт е, че съществува „подземен свят“, в който наши съвременници (а не персонажи на Виктор Юго!) спят в подземията на града в разпределителни станции на топлите тръби на парното. От време на време някой журналистически материал шокира обществото, а после всички отново забравят за случая. Предизвикателството тук е да се изпълни със съдържание онзи текст в Конституцията, според който нашата страна е „социална държава“.

Като уязвима група се детерминират и *семействата с безалтернативен жилищен проблем*. Докато в страната има пустеещи изоставени къщи в селата, то в големите градове не са малко семействата без жилище или с малко жилище. Често в две стаи живеят няколко поколения. Тук държавата, в лицето на общините, предлага малко на брой общински жилища в много крайни случаи.

Като уязвима група се разглеждат и *семействата, живеещи в неблагоприятна екологична среда*. С намаляването на промишленото производство в страната през последните 20 години сякаш намаляват и този род проблеми. Но там, където има промишленост, тя или е остаряла, или се правят икономии за филтри и пречиствателни инсталации (съоръжения) и това неминуемо води до замърсяване на околната среда. Често дори малки цехове са силно вредни за хората, които живеят до тях. А понякога цели градове са в риск.

Друг нерешен проблем на неблагоприятната екологична среда са сметищата и липсата все още на заводи за обработка на битовите и промишлените отпадъци. Същинско предизвикателство е намирането на алтернативно решение.

Уязвима обществена група са и *семействата на лица с алкохолна зависимост*. Изключително голяма е тежестта за семейства с такъв проблем – те са заплашени от домашно насилие във всичките му форми, както и от безпаричие, безработица, страдания, ранна инвалидизация, а най-често – и ранна физическа смърт. Най-непоносим за близките е „разпадът“ на личността на този член от семейството, който е с алкохолна зависимост. Чувството на близките, че са неспособни да го спрат и да му помогнат, се смесва с чувството на срам и неудобство пред съседни, роднини, колеги. Определено т.нар. „отрезвително“ в системата на МВР не е достатъчно. Тези семейства имат нужда от социална политика, от пакет от мерки за лечение на алкохолнозависимите и тяхната ресоциализация.

Специфична уязвима група са и *семействата на лица с наркотична зависимост*. Подобно на предходната група, социалните проблеми за тези семейства са непосилни. Независимо дали са зрели хора или деца, лицата с наркотична зависимост най-напред „отрабват“ близките си, а след като са похарчили всичко, което може да се продаде, за наркотици, те имат нужда от скъпо и дълготрайно лечение (ако са останали живи). При тези случаи ресоциализиращите социални услуги могат да се окажат незаменими не само за наркотичнозависимия, но и за неговото семейство.

Семействата, които живеят в конфликти, също са уязвима обществена група. За огромно съжаление, те никак не са малко на брой. По принцип конфликтът е нещо естествено в човешките отношения. Но уязвими са семейства-

та, за които ежедневните конфликти са стил на живеене. Общуването при тях се изражда и всеки елементарен битов проблем се трансформира в конфликт, от който често страдат дори и съседите. Стресът и емоционално-психическото натоварване за тези хора са огромни. Предизвикателство за обществото е да се окаже подкрепа на децата в семейства от този тип, като се предложат различни форми на социални услуги за ефикасно съдействие.

В законодателството на нашата страна като уязвима група са обособени и *семействата с прояви на домашно или друго насилие*. Законодателят предоставя регламент за социално действие при всички видове насилие над личността: физическо, сексуално и емоционално насилие. Нормативни актове с норми за защита срещу насилието са: Наказателен кодекс; Закон за защита срещу домашното насилие, приет през 2005 г.; Закон за закрила на детето. В практиката си социалните работници се срещат с трите вида насилие. Основна грешка, която може да бъде допусната при социална работа с хора, пострадали от насилие, е да се вменят определени нежелателни роли, като:

- професионална жертва – притеснява се да не злоупотребят с добрината му, с компетентността му и т.н., защото намира, че нуждаещите се са „лоши хора“;
- професионален спасител – утешава формално, но не предприема реални действия;

- професионален насилник – предопределя, че за всичко е виновна жертвата, и оказва втори пласт „душевно“ насилие върху нея (Наръчник..., 2005.).

Предизвикателство и възможно решение е да се развива социалната дейност по посока на превенцията и запознаването с човешките права.

Семействата на бежанци са също уязвима група. Проблемът за бежанците е сложен, многофакторен, комплексен, геостратегически, политически, социален, икономически... Той е нормативно уреден от международното хуманитарно право и от действащото законодателство на нашата страна. В контекста на решението на бежанците да се установят да живеят и работят в нашата страна, децата им да учат в български училища и да се интегрират в българското общество, съответно възниква потребност от социални услуги, които могат да се предлагат по местоживееене и да са насочени към удовлетворяване на техните нужди.

При всички изброени уязвими групи семейства има потенциална възможност да се нарушават правата на децата и това реално се случва. Общественото предизвикателство е да се съдейства за спазване на правата на децата във всички посочени групи, като се реализира и законодателно, и на практика необходимата социална подкрепа за подобряване на техния бит и начин на живот.

Заключение

На този етап законът, теорията, а още по-малко практиката, не могат да детерминират един завършен модел на уязвимите групи в страната. Развитието,

промяната и перманентната адаптация към новопоявяващи се обществени обстоятелства и условия пораждаат нови и нови предизвикателства по закрилата на правата на децата от уязвими групи.

Разгледаните проблеми са само една част от съвременните обществени дискусии, но те могат да се превърнат в определящ фактор на обществена промяна и са изключително значими за развитието на нашата държава като правова и социално ориентирана. Анализът на състоянието на правата на децата от уязвими социални групи допринася за разбиране и обяснение на съществуващото състояние, нерешените проблеми и тенденциите на развитие на социалните услуги, предназначени за тях, както и за изграждане на ясна представа колко много работа предстои в тази сфера днес и в бъдеще.

ЛИТЕРАТУРА

Конституция на Република България.

Закон за закрила на детето – ДВ бр.48/2000, изм. ... ДВ бр.51/2011.

Закон за защита от домашното насилие – ДВ бр. 27/2005г., изм. ... ДВ. бр.99/2010.

Закон за убежището и бежанците – ДВ бр.54/2002, изм. ... ДВ бр.109/2007.

Наръчник на социалния асистент в България. МТСП, С., 2005. (Наръчник..., 2005).

CHILDREN'S RIGHTS IN VULNERABLE GROUPS – NOWADAYS SOCIAL-LAW-RELATED CHALLENGES IN BULGARIA

Abstract. The main aim of this paper is theoretically systematizing of nowadays social groups in risk in Bulgaria, in which kind of life there is a real and potential danger about their children's rights. This exposition gives a general idea of the protection of children's rights in the country during last twenty years. It delimits social-law-related problems and challenges for the groups of children in risk and for the children of the groups of families in risk. It also offers possible social decisions for them.

Assoc. Prof. Dr. Tzetzka Kolarova

✉ Sofia University „St. Kliment Ohridski“
Faculty of Primary and Preschool Education
69A, Shipchenski prohod Blvd.
1574, Sofia, Bulgaria
E-mail: kolarovac@abv.bg